

A hagyományos az egyedül igaz?

Dominik Klenk (szerk.): *A nemek összezavarása. Gender mainstreaming. A férfi és a nő vége?*
Kairosz Kiadó, Budapest, 2009.

A több szerző írásaiból összeállított kötet előszavában a szerkesztő tolalából pontosan megtudja az olvasó, milyen témákat tárgyalnak az egyes fejezetek, s azt is, hogy a könyv végén milyen eredményre jutnak, illetve milyen eredményre kell hogy jusson maga az olvasó is az egyes szerzők érvelése alapján. Nincs szó különféle nézetek ütköztetéséről, összehasonlításuk lehetőségéről, vagy éppen egy téma különféle szempontból történő körbejárásáról. A kötet egy előre meghatározott tételt hivatott bizonyítani, mégpedig hogy a feminizmus és a *gender mainstreaming* komoly veszélyt jelent – a nemi jelleg, a nemi szerepek felbomlásához, a fiatalok nemi elbizonytalanításához vezet, s hatalmi eszközként szolgál az egyes országok vezetőinek kezében.

A következőkben – a teljesség igénye nélkül – kísérletet teszek a könyv néhány állításának megcáfolására, illetve megingatására, valamint felhívom a figyelmet az egyes gondolatmenetek és írások közötti ellentmondásokra.

„Homályos koncepció”

A szerkesztő, Dominik Klenk, előszavában a *gender mainstreaming* fogalmának meghatározási nehézségeiből indul ki. Homályosnak, ellentmondásosnak nevezi a fogalom magyarázatát, amely az Európai Unió esélyegyenlőségi politikájának egyik fontos fogalmává vált. Rögtön leszögezi azt is, hogy a fogalom „homályát” tudatosan alakították ki, s a mögötte megvalósításra kerülő koncepció a nemekre jellemző viselkedési szerepminták leépítését, a nemnek mint kategóriának a felszámolását, a férfi és a nő közötti különbség felszámolását célozza, amely általános elbizonytalanításhoz vezet. A szerzők véleménye szerint ez az élet alapvető rendje elleni támadás.

A könyv célja a szerkesztő szerint elsősorban a fogalmak tisztázása, mégpedig: „Mit értünk »nem« és »nemek« alatt? Mit jelent a »gender« és mit a »mainstreaming«? Milyen elképzelést kínál az egyenlőségről az egyenlőségi politika ebben a formájában? Milyen szellemtörténeti¹ áramlatokból táplál-

¹ Fogalomzavar vagy félrefordítás: a szellemtörténet a magyar fogalomhasználatban egy

kozik a »gender« koncepciója, és milyen elegyítéssel válik politikai programmá? Milyen emberképet vesz alapul, és milyen társadalompolitikai ideálokat követ? Milyen aktuális visszás állapotokra hivatkozik a stratégia, és milyen megoldásokat kínál ezekre?²

Rögtön az előszóból kiderül az is, hogy a *gender mainstreaming* politikáját egyértelműen elutasító és cáfoló véleményekről lesz szó, amelyek „az élet kultúrája mellett” állnak ki, mégpedig „a keresztény értékética alapján”.³

Sex és gender

Próbáljuk meg tehát először is tisztázni a fogalmakat. A feminista társadalomkritika mára társadalmilag és politikailag elfogadott elmélete szerint a nemek különbözősége két kategórián belül vizsgálható, ezek pedig az angol nyelvben egyértelműen megkülönböztethető fogalmak: a *sex* és a *gender*, amelyeket magyarul a *biológiai nem* és a *társadalmi nem* elnevezéssel határoztak meg. A biológiai nem jelenti tehát azt a kategóriát, amely természettől fogva adott, a társadalmi nem pedig mindazokat a másodlagos elemeket, amelyek a nőre és a férfire a szocializáció folyamán rátapadtak, és a patriarchális társadalom évezredes hagyományai alapján meghatározott elvárásoknak való megfelelésre kényszerítik őket. Hagyományos, kétpólusú kultúránk a két nem szerepeinek és feladatainak szembeállításán alapul. Mivel a *gender* társadalmi konstrukció, ezért változtatható. A feminizmus egyik legfontosabb célja pedig az, hogy az ember szabadon dönthesse el, azonosul-e azokkal a szerepkövetelményekkel, amelyeket a társadalom ráruház, s hogy ezek esetleges elutasítása esetén ne váljon társadalmilag lehetetlenné, elutasítottá, különccé.

A feminizmus másik fontos célkitűzése a nemek közötti esélyegyenlőség megvalósítása az élet minden területén, s tulajdonképpen ez a *gender mainstreaming* definíciója is.

A *gender mainstreaming* mint fogalom először a Nők III. Világkonferenciáján merült fel Nairobiban 1985-ben, s az 1995-ben Pekingben megrendezett a Nők IV. ENSZ-Világkonferenciájának cselekvési terve fogalmazta meg először mint a társadalmi nemek egyenlőségét előmozdító közpolitikai stratégiát. Az 1997-es Amszterdami Szerződés 2. és 3. cikkelyében fogalmazódott meg jogi szabályozásként a tagállamok számára mint minden közpoliti-

adott irányszót jelent. A helyes kifejezés a szerzők elképzelése szerint talán a „szellemi áramlatok” lett volna.

² Dominik Klenk: Előszó. In uő (szerk.): *A nemek összegevarása. Gender mainstreaming. A férfi és a nő vége?* Kairosz Kiadó, Budapest, 2009, 11.

³ I. m. 13.

kai területen jelentkező célkitűzés. Azóta az EU és tagállamai számos stratégiai jelentőségű dokumentumának részévé vált.

A *gender mainstreaming* definícióját a magyarországi Szociális és Munkügyi Minisztérium *Gender mainstreaming kézikönyve* a következőképpen fogalmazza meg: „A gender mainstreaming a közpolitikai eljárások felülvizsgálata, átszervezése, fejlesztése és értékelése a felelős mindennapi döntéshozók által úgy, hogy a nemek közötti egyenlőség szempontja beépüljön a közpolitikába annak minden területén, a döntéshozatal minden szintjén és annak minden stádiumában.”⁴

A nők és férfiak közötti egyenlőtlenség négy fő területként e dokumentum a munkaerőpiaci hátrányokat, az otthoni feladatok és felelősségek egyenlőtlen megosztását, a közéletben való alacsony részvételt és a nők elleni erőszakot jelöli meg.⁵

Politikai hatékonyság?

Ezek után nézzük meg, mit is ért pontosan az általunk vizsgált könyv a *gender mainstreaming*en, vagyis alcíme szerint a nemek összezavarásán.

„A nők s a férfiak egyenlősége általános vezérelv, és ezt a Szövetségi Kormánynak a saját területén minden politikai, normatív és igazgatási intézkedésében támogatnia kell (gender mainstreaming)”⁶ – idézi a fenti definíciónak megfelelő részt a német kormány által elfogadott, pontosan nem megnevezett dokumentumból. A célkitűzés több területre való vonatkoztatását nevezi a könyv homályosnak és elbizonytalanítóknak. Érthető lehetne ez az állítása, ha a program általános voltára hivatkozna, tehát elbizonytalanítana abban a tekintetben, hogy egy általános, minden területre vonatkozó célkitűzés vajon lehet-e hatásos és hatékony. Ezt a bizonytalanság-érzetet talán eloszlathatnánk egy másik általánosan elfogadott és régóta működő elv bemutatásával, mégpedig a gazdaságossági elvvel, amely szintén pontosan előírt kritériumok szerint működik a világ legtöbb országában. A *gender*-szempont tehát ugyanúgy működhet a döntéshozásban, az államigazgatásban, mint a gazdaságosság szempontja. Elméleti kivétnivalót nemigen találhatunk ebben. A szerzővel ellentétben számomra inkább az vet fel kérdéseket, hogy az államigazgatás gazdaságosságához hasonlítva a nemi esélyegyenlőség megvalósítása mennyiben lesz hatékony. Az államigazgatásban szerzett

⁴ *Partszélről a fősodorba. Gender mainstreaming kézikönyv.* Szociális és Munkügyi Minisztérium, Budapest, 2009, 51.

⁵ I. m. 12.

⁶ Dominik Klenk: i. m. 7.

más országbeli saját tapasztalataim alapján azt gondolom, hogy gyors változásokra nem számíthatunk. A szerző azonban, mint ahogyan a későbbiekben kiderül, nem emiatt aggódik.

A homoszexualitás „gyógyítása”

Számára sokkal nagyobb veszélyt jelent például annak lehetősége, hogy a nemi szerepek változásával elfogadhatóvá válnak a női és férfi nemi szerepeken kívül más kategóriák is, vagyis elfogadott kategóriába kerül a homoszexualitás, a transzszexualitás stb., ami szerinte természetellenes, és lelki tanácsadással és gondozással gyógyítható. Ennek a „gyógyításnak” egy példáját dolgozza fel a könyv egyik fejezete.⁷ A történet főszereplője azonban éppen a *gender mainstreaming*, vagy ha úgy tetszik, a feminizmus alapcélkitűzésének fontosságát bizonyítja, hiszen azért vált lányból fiúvá (hormonális kezeléssel), mert szülei elutasították őt lányként. Tehát nem kapta meg az esélyt arra, hogy nőként élhesse az életét, ezért a fiús-férfias viselkedésmódot választotta, amit családja elfogadott és értékelt, egyúttal azonban a homoszexualitást is választotta, tehát a képlet éppen a visszajára fordult.

Az eszményi családkép

A kötet alapvető üzenete a zsidó-keresztény kultúra által képviselt világkép egyedüli helyességének bizonyítása, amelynek fontos része a házasság, a család idealizálása: „A kultúra és társadalom mindig az egymással kapcsolatban levő nők és férfiak alkotóerejéből jön létre. Életképes magja a család egységében gyökerezik, amely férfiből és nőből, és a kapcsolatukból létrejövő utódokból áll. Az apaság és anyaság egyedülálló, pótolhatatlan és egymást kiegészítő módon alkotja a családot. Ezért a házasság és a család védelme, a szülői állapot tisztelete és a nemek közötti békét segítő társadalmi keretfeltételek biztosítása mindent megelőzően elsőbbséget élvez.”⁸

A *gender mainstreaming* éppen ezekkel a hagyományos szerepeken alapuló, ezek megbonthatatlanságát hangsúlyozó elméletekkel száll vitába. A hagyományos család ugyanis évszázadokon keresztül elsősorban gazdasági közös-

⁷ Ki mondja meg nekem, ki vagyok? Angela Ludwig beszélgetése Charlotte Erdmann-nal; Markus Hoffmann: A létezés szabadsága férfiként és nőként. In Dominik Klenk (szerk.): i. m. 93–103; 105–130.

⁸ Dominik Klenk: Ne értékeljük át értékeinket! In uő (szerk.): i. m. 147–154, 150.

séget jelentett, és jelent részben ma is. A házasságok felbomlásának statisztikai mutatói pontos adatokkal szolgálnak az egyes államokon, közösségeken belül működő gazdasági és jogi helyzetről. Ha a nők lehetőséget kapnak a férfitől gazdaságilag független élet kialakítására, a válások száma emelkedik, mert a rossz kapcsolatban élő vagy bántalmazott, szexuális erőszaknak kitett nő végre kiszabadulhat börtönéből. S így a rossz kapcsolatban élő vagy bántalmazott, szexuális erőszaknak kitett gyermekek is esélyt kapnak arra, hogy normális életet éljenek. Magyarországon és a környező európai országokban minden ötödik nő szexuális zaklatásnak, bántalmazásnak van kitéve partnere részéről. A gyermekek szexuális zaklatásával kapcsolatban pedig beszélhetnénk az iskoláról és az egyházzal is (például cölibátus és homoszexualitás, illetve pedofília viszonyáról). Az ideális családkép tehát nem a valóságban gyökerezik, ezért sokkal inkább a kapcsolatok és a lehetőségek sokféleségét kellene szem előtt tartani és értékelni, elfogadni.

Nő- és férfiszerepek az egyházban és a Bibliában

A szerzők vágya tehát az, hogy újra a szerintük egyedüli jó, a zsidó-keresztény vallásban elfogadott hagyományos családi modell váljon meghatározóvá: „A fejlődés legfontosabb feltételét a stabil kötődések jelentik. A Biblia szerint a család az emberi közösségnek Isten által alapított legkisebb olyan egysége, amely az ilyen kötődések keletkezését különös módon elősegíti. [...] minden generációnak újra meg újra meg kell fogalmaznia a férfiasság és nőiesség eszményét, túl az előre meghatározott szerepeken és kliséken.”⁹ A férfiasság és a nőiesség eszményének megfogalmazásával azonban csak újabb és újabb kliséket gyártunk, s éppen ezzel áll szemben a feminizmus és a *gender mainstreaming* filozófiája, amely a nemi szerepek sokféleségét és a választhatóság lehetőségét hangsúlyozza. A választhatóság pedig nem azt jelenti, hogy bármikor változtathatók azon, férfi akarok-e lenni vagy nő, hanem azt, hogy szabadon eldönthessem, milyen szerepet, életmódot vállalom fel: hagyományos családban akarok-e hagyományos szerepet vállalni, vagy egyedül, önálló életet élni, anya (apa) és háztartásbeli akarok-e lenni vagy munkahelyi sikerekre vágyom, vagy mindkét szerepet ugyanúgy vállalom. Ehhez van szükség a társadalom toleranciájára, illetve arra, hogy a munkahelyi- és a magánéletben is elfogadott legyen a férfi és a nő munkamegosztása (a gyermekgondozás és a család ellátása ne csak a nő feladata, a

⁹ Konstantin Mascher: Felszámolható-e a nemi jelleg? A nemek polaritásától az elmosódó identitásokig. In Klenk (szerk.): i. m. 15–29, 29.

családfenntartás pedig ne csak a férfi terhe legyen). Mindezek feltétele a partnerek közös megegyezése és a társadalom elfogadó hozzáállása.

A nemek performativitása

A nő és a férfi bináris szembeállítás a zsidó-keresztény kultúra alaptétele. Ebből kifolyólag természetesen vitatkozik a *gender mainstreaming* alaptételével, mely szerint a társadalmi nem konstrukció, tehát változhat. Ám a vizsgált kötet szerint a nemek egyenlőségét szorgalmazó vezérelv tulajdonképpen egy teljesen más célt szolgál, mégpedig a nemek, a nemi identitás eltörlését, az ember, s főként a fiatal ember, a gyermek elbizonytalanítását, a nemek polaritásának eltörlését, ami a hatalom eszközévé válik.

A nemek polaritásának eltörlése használható fel a hatalom gyakorlására? Vagy a nemek bináris oppozícióját használja fel a férfiközpontú hatalom évszázadok, évezredek óta a hatalom gyakorlására annak pontos megfogalmazásával, mi a nő és mi a férfi, s mi az elfogadható szerepe a társadalomban? A szembeállítások szisztematikus alkalmazásával létrejött az ún. férfi és ún. nő mint a két nem. A kialakult konstrukciókat természetesként kezelik. A feminizmus megkérdőjelezi ezt a bináris oppozíciót.

A vizsgált kötetnek az a következtetése, hogy ezek szerint az ember bármikor tetszőlegesen váltogathatja nemét, ez pedig elbizonytalanítja, ami által elveszti identitását, az elmélet túlzott leegyszerűsítése. A kötet egyik szerzője Judith Butlerre hivatkozva állítja ezt, aki *Problémás nem* című könyvében kulturálisan értelmezhető nemek létrehozásáról beszél, tehát a feminista elméleteket továbbvive kétségbe vonja mind a társadalmi, mind a biológiai nem természetességét.¹⁰ Szerinte nem csak a *gender*, hanem a *sex* is változtatható konstrukció, vagyis bizonyos regulatív normák révén alakul ki: „[...] a gender szükségképpen azt a jelentéstermelési apparátust jelzi, melynek révén maguk a szexusok létrejönnek. Ezért aztán a gender nem úgy viszonyul a szexushoz, mint a kultúra a természethez, a gender egyúttal az a diszkurzív/kulturális eszköz, amely által a »szexualizált természet« vagy »természetes szexus« létrejön és »prediszkurzívként«, kultúra előttiként tételeződik, azaz politikailag semleges felszínként, amelyre a kultúra cselekvőként hatással van.”¹¹

¹⁰ Judith Butler: *Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása*. Balassi Kiadó, Budapest, 2009. (*Gender Trouble* – a kötetben helytelen fordításban „A nemek bánata” címen említik.)

¹¹ Judith Butler: *Gender trouble*. In Séllei Nóra: *Mért félünk a farkastól? Feminista irodalom-szemlélet itt és most*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007, 105.

Feminista teológia

A tárgyalt kötet szövegei a zsidó-keresztény hagyományok szemszögéből kritizálják a feminizmus és a *gender mainstreaming* elméleteit. Figyelmükbe ajánlanám azonban a feminista teológia néhány alapművét is, amelyek segítségével talán kiderülne, mennyire közeledhet egymáshoz a két elmélet.

A feminista teológia, mint maga a feminizmus is, sokrétű. Mary Daly *Az egyház és a második nem* (*The Church and the Second Sex*) című könyvében¹² (Simone de Beauvoir *A második nem* című könyvének hatására) szkeptikus a vallásnak a patriarchátus uralma alóli felszabadítását illetően, mondván, hogy ha a Bibliát megtisztítanánk a patriarchális vonásoktól, „talán csak egy is füzetecske maradna meg belőle”.

Rosemary Radford Ruether¹³ a keresztény vallás patriarchátus-mentes forrásait kutatta, és arra mutatott rá, hogy Jézus szolgálói mindenkinek elvitték a jó hírt, a nőknek is, és a feltámadás első tanúi nők voltak. Jézus kijelentései felforgatták az addigi hierarchikus rendet, az egyháznak azonban azonosulnia kellett a kor patriarchális, hierarchikus társadalmával. Ruether azt szorgalmazza, hogy át kell hidalnunk a kereszténység azon általános posztulátumát, mely szerint a patriarchátus a természet rendje. Ehelyett arra kell gondolnunk, hogy az eredeti rend egyenlőségi volt, és a patriarchátust természetellenesnek tartotta. A megváltás pedig az eredeti, autentikus, egyenlőségi természetes rend visszaállítását is magában foglalja majd.

Elisabeth Schüssler Fiorenza *In Memory of Her* című könyvében¹⁴ Márk evangéliumára hivatkozva a nők szerepének fontosságát hangsúlyozza a korai kereszténység idejében. Ennek az időszaknak a történetét dolgozza fel a nők történetén keresztül, hogy mindkét nem történeteként láttassa azt.

Az evangélikus feminista teológia megpróbálja összhangba hozni a feminista igényeket a bibliai autoritásnak való alárendeltség és az evangélikus hithez való hűség megtartása mellett. Elaine Storkey *Mi a helyes a feminizmusban* című könyvében¹⁵ a keresztény feminizmust harmadik útként írja le a keresztény antifeminizmus és a feminizmus között: „A keresztény feminista nők nem akarnak a férfiakkal a hatalomért harcolni. De nem elég nekik a boldogsághoz, ha csak a »nő« kategóriába sorolják be őket, és életüket egy olyan kulturális értékrendszer szerint fogják leélni, amelynek semmi köze a Bibliához. Üzenetük a felszabadítás, amely ugyanúgy érvényes a férfiakra is.”¹⁶

¹² Mary Daly: *The Church and The Second Sex*. Harper and Row, New York, 1968.

¹³ Lásd például: *Sexism and God-Talk: Toward a Feminist Theology*. Beacon Press, 1993.

¹⁴ Elisabeth Schüssler Fiorenza: *In Memory of Her: A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*. Crossroad, New York, 1994.

¹⁵ Elaine Storkey: *What's Right with Feminism*. SPCK, London, 1985.

¹⁶ Idézi Tony Lane: *Dějiny křesťanského myšlení. Návrat domu*, Praha, 1996, 250–252.

A kötet szerzői

A szerzők a németországi Offensive Junger Christen evangélikus közösség vezetői és tagjai. A kötet zárszava szerint életközösségük célja a Krisztus-központú élet, a teremtő gondolkodás és a társadalmi cselekvés. Szavaikat idézve: „A növekvő tájékozódásvesztés idején különösen a fiataloknak szeretne segíteni abban, hogy Jézus Krisztusban otthonra, barátságra és iránymutatásra találjanak.” Célkitűzésükkel teljes mértékben egyetérthetünk. Kérdéses azonban, megadják-e a lehetőséget embertársaiknak arra, hogy szabadon élhessenek a saját maguk által választott módon. Véleményem szerint ugyanis – a hivatalos európai stratégiák lététől vagy hiányától függetlenül – a feminizmus alapfilozófiája a választás lehetősége kell hogy legyen. S bár a feminizmusnak (a valláshoz és a Biblia-magyarázatokhoz hasonlóan) több változata van, az anarchizmustól az idealizmusig terjedően, éppen ez a tulajdonsága a legvonzóbb. Mindenkinek van választása, esélye arra, hogy a számára leginkább megfelelővel azonosulni tudjon, és természetesen vállalja a következményeit. A fenti kötet szerzőinek közös célja tulajdonképpen hasonlítható a feminizmus és a *gender mainstreaming* céljaival: szabadon létezhessünk nőként és férfiként, és ne bizonytalanítsanak el bennünket különféle „biztos” magyarázatok.